

ЛЕПЕЛЬСКІ НЕКРОПАЛЬ І ІНШЫЯ

З канца XVIII стагоддзя гісторыя Лепельшчыны, як і многіх іншых рэгіёнаў Беларусі, цесна звязана з гісторыяй яўрэяў. З 1794 г., калі царскім указам была ўзведзена мяжа аселасці, яны пачынаюць кампактна рассяляцца і на тэрыторыі нашага раёна. Адным з фактаў, які пацвярджае гэта, з'яўляецца наяўнасць помнікаў матэрыяльнай культуры – пахаванняў. На сённяшні дзень дакладна вядома пра існаванне яўрэйскіх могілак у Лепелі, вёсках Камень і Пышна. У гэтых паселішчах большую частку насельніцтва аж да 1941 г. складалі яўрэі.

Самы вялікі некропаль знаходзіцца ў Лепелі, на паўночнай ускраіне горада, на ўсходнім узбярэжжы Лепельскага возера. У 1957 годзе, у выніку запуску Лепельскага ГЭС, у возеры павялічыўся ўзровень вады, што стала прычынай частковага патаплення могілак. Зараз бераг возера ўмацаваны бетоннымі блокамі. Гэта спыніла далейшае разбурэнне некропаля. Размяшчаюцца надмагіллі радамі. У 2014 годзе было выяўлена агулам 420 надмагілляў, на большасці якіх захаваліся эпітафіі. Самае ранняе пахаванне датуецца 1789 годам, самае позняе – 2013-м.

Умоўна лепельскі некропаль падзяляецца на дзве часткі. У старой частцы можна пабачыць стэлы больш традыцыйнай для яўрэйскіх могілак Беларусі формы, якія зроблены пераважна з граніту з эпітафіямі на іўрыце. У новай частцы надмагіллі выкананы ў савецкай стылістыцы з мазаічнага бетону. Эпітафіі выбіты на рускай мове з рэдкім выкарыстаннем іўрыту і ідзішу. На мяжы гэтых дзвух частак некропаля шэрагі больш старых надмагілляў перамешаны з пазнейшымі.

У Камені знаходзяцца старыя яўрэйскія могілкі і пахаванне ахвяраў Халакосту. Яўрэйскія могілкі размешчаны на паўночна-заходняй ускраіне вёскі, на падоўжаным узвышшы, справа ад палявой дарогі, якая вядзе з Каменя ў Слабодку.

Узвышша моцна пашкоджана акапамі перыяду вайны 1941–1945 гг. У выніку вялікая частка пахаванняў была знішчана. Па гэтай жа прычыне немагчыма дакладна акрэсліць межы некропаля. У паўночна-заходняй частцы захаваліся не больш за адзін дзясятка каменных пліт, на якіх выразна бачныя выбітыя ў некалькі шэрагаў надпісы на іўрыце. У гэтай жа частцы гары захаваліся руіны культавага скляпення (ахель), якое мясцовае насельніцтва называе «капліца». Ахель зроблена з чырвонай цэгля, якая зверху атынкавана цэментавым растварам. Будынак мае прастакутную форму, выцягнуты з захаду на ўсход. З усходняга боку сцяна адсутнічае. Магчыма, тут быў уваход.

Дадатковыя звесткі аб могілках дала жыхарка вёскі Камень Галіна Міхайлаўна Мацюшэнка 1930 г. н. З яе слоў стала вядома, што яўрэяў хавалі не так, як праваслаўных. Памерлых садзілі ў падрыхтаваную яму, прысутныя адыходзілі, пасля чаго закопвалі магілу. Затым на месцы пахавання ставілі надмагільны камень. Надпісы на камянях могуць прачытаць толькі яўрэі. У савецкія часы на могілкі прыезджалі сваякі пахаваных. Яны неаднаразова звярталіся ў органы мясцовай улады са скаргамі, што на могілках пасвяць жывёлу, магілы не дагляджаныя.

Пахаванне ахвяр Халакосту знаходзіцца за паўкіламетра ад вёскі ва ўрочышчы «Баркі» з правага боку ад дарогі, якая вядзе ў Ладасна. 17 верасня 1941 года ў гэтым месцы было расстраляна 177 яўрэяў, жыхароў вёскі Камень. У 1967 г. на месцы расстрэлу быў устаноўлены гранітны помнік. Невядома, па якіх прычынах надпіс на памятным знаку ва ўрочышчы «Баркі» быў «падкарэктаваны». Першапачаткова замест пяціканцовай зорачкі была выбіта Зорка Давіда. Сцерлі з помніка і слова «яўрэяў». Па тэксце атрымалася наступнае: «...савецкіх жыхароў – (яўрэяў) мястэчка Камень...»

З успамінаў Галіны Мацюшэнка: «Яўрэяў везлі на месца расстрэлу на машыне. Перад гэтым немцы забралі ўсіх мужчын, нібыта на рамонт дарогі. А на самой справе прымусілі капаць расстрэльную яму. Пасля забралі астатніх. Па дарозе ўдалося ўцячы толькі Моську Аксянцову. Ён хаваўся ў возеры і быў сведкам расстрэлу сваіх суайчыннікаў, а таксама яго жонкі і дзяцей. Сам потым пайшоў у партызаны. Пасля вайны вярнуўся і жыў у Лепелі. Яшчэ тры дні на месцы расстрэлу «зямля калыхалася». Пасля вайны там быў бугор. Яўрэі на свае сродкі зрабілі помнік».

У Пышне на яўрэйскіх могілках захавалася каля двух дзясяткаў каменных пліт. На іх добра чытаюцца надпісы, зробленыя на іўрыце. Пліты арыентаваны надпісамі на ўсход. У некаторых месцах добра прасочваецца размяшчэнне каменных пліт радамі. Як сведчыць старажылы вёскі Анатоль Пятровіч Мацкевіч 1932 г. н., да вайны могілкі былі ў добрым стане. На іх яшчэ праводзілі пахаванні. У гэты час у Пышне жыла невялікая колькасць яўрэяў – пяць сем'яў. Калі ў 1941 годзе пачалася вайна, немцы вывезлі яўрэяў у Лепель. Пазней яны былі расстраляныя ў Чарнаруччы.

У пасляваенныя гады яўрэйскія могілкі ў Пышне наведвалі сваякі пахаваных там людзей. Але ўжо шмат гадоў няма каму даглядаць за старымі магіламі. Тэрыторыя могілак моцна зарасла дрэвамі і кустоўем. Есць вялікая верагоднасць страты помніка, таму што мясцовае насельніцтва не ўсведамляе яго гістарычнай і культурнай каштоўнасці.

У Чарнаруччы на поўнач ад вёскі, справа ад дарогі Віцебск – Мінск, знаходзіцца брацкая магіла. У ёй пахавана прыблізна больш за дзве тысячы савецкіх грамадзян. Каля тысячы загінулых з гатага ліку – яўрэйскае насельніцтва, якое ўтрымлівалася ў лепельскім гета. Расстраляны 28 лютага 1942 года. Пад масавыя пахаванні былі прыстасаваны ямы для сіласавання кармоў. У 1975-м на месцы расстрэлаў усталяваны памяtnы знак. У 2015-м годзе праведзена яго капітальная рэканструкцыя.

У чацвёртым томе навуковага выдання «Археалогія Беларусі» ёсць згадка пра яўрэйскія могілкі каля вёскі Вялікія Таронкавічы. У кнізе ідзе гаворка, што па мясцовых павер'ях, у Вялікіх Таронкавічах на вялікіх яўрэйскіх могілках для малітвы збіраліся старыя юдзі. Адбывалася гэта ў жніўні. З'яджаліся не толькі яўрэі з навакольных вёсак, былі прысутныя з Віцебска, Вільні, Мінска.

У верасні 2014 года, падчас экспедыцыі ў трохкутніку вёсак Двор Таронкавічы і Вялікія Таронкавічы быў абследаваны шэраг могілак. Праводзілася апытанне мясцовага насельніцтва. У выніку інфармацыя аб наяўнасці яўрэйскіх могілак каля Вялікіх Таронкавічаў не пацвердзілася. Магчыма, жыхары навакольных вёсак прымаюць за яўрэйскія могілкі некропаль перыяду поздняга сярэднявечча з каменнымі крыжамі і каменнымі плітамі. На плітах надпісы адсутнічаюць. На некаторых з іх выбіты роўнанакцовыя крыжы.

Валерый ТУХТА

1.

2.

На здымках: 1. Культавая пабудова (ахель) на яўрэйскіх могілках у Камені; 2. Помнік на месцы расстрэлаў яўрэйскага насельніцтва ва ўрочашчы Барок.

Фота аўтара.